

Генерал-потпуковник ПЕРО КОСОРИЋ

ИЗ УСТАНИЧКИХ ДАНА 1941.*)

ПРВА БОРБА СА НИЈЕМЦИМА НА РОМАНИЈИ

Освануо је 19. август 1941. лијеп и сунчан. Недалеко од чувених Црвених стијена, доминантног положаја према Сарајеву, на комуникацији Сарајево — Соколац — Власеница, налазио се логор устаника — партизана. Било нас је већ око 90 наоружаних. Под крошњама старих јелових и борових стабала по групама су окупљени најбољи синови овога краја. Овдје је и штаб за сарајевску област: Слободан Принцип — Сељо, Бориша Ковачевић, Хасан Бркић и Раде Хамовић. Штаб области је тога дана формирао Романијски батаљон. У оквиру батаљона формиране су три чете и то: Мокрањска, Гласиначка и Романијска. За команданта се поставља Славиша Вајнер-Чича, а за политичког комесара Павле Горанин — Илија. У ишчекивању одлуке о даљим акцијама на Романији Павле Горанин говори окупљеним борцима о ситуацији на ратишту и о распламсалом народном устанку широм наше земље. Позив нације Партије на устанак против туђина претворио се и у овом крају у снажну лавину гњева, мржње, отпора и истовремено необузданог расположења за акције, за борбу. Занесени вјером у праведност своје борбе у своју Комунистичку партију која их води, људе нису збуњивали продори њемачких трупа дубоко у Русију, нити моторизоване колоне њемачких трупа које су пролазиле друмом преко Романије. У логору устаника код Црвених стијена догоријева неколико ватри на којима се окрећу ражњи. Командант Чича разговара са групом бораца са Гласинца интересујући се за ситуацију у њиховим селима и о породицама: „Како на Соколцу непријатељ коментарише наше досадашње акције?“ „Ама, друже Чича, све се живо убарабатило и избезумило на Соколцу код жандара и усташа!“ одговара му један сељак са Гласинца чија је жена била неки дан на Соколцу. „Кажу да их (партизана) има ко на гори листа!“ Тако су нас већ тих дана цијенили ове слуге окупатора. Наше претходне акције на окупаторска упоришта дуж друма Сарајево — Романија — Власеница, њихово ликвидирање, уништење свих веза са Сарајевом, створили су збиља велику панику код усташких посада. Кочоперили су се ови изроди у Соколцу само кад би туда наишле

*) Ово је део чланка који је написан за едицију *Устанак народа Југо-славије 1941* коју припрема *Војноиздавачки завод ЈНА Војно дело*.

њемачке колоне. С друге стране, претходне успјешне акције створиле су у нашем народу такво расположење да је за кратко вријеме Романијски одред нагло ојачао. Штаб је, поред вођења претходних акција, поступно вршио и припреме за прихват нових бораца и omasовљење постојећег одреда. Требало је још акција и сукоба с Нијемцима па да народ Романије листом крене у оружани устанак. Чича је оби-лазио у логору час једну час другу групу бораца. Иако је био тек кратко вријеме на Романији, није било борца кога Чича није знао по имену. Штавише многим је знао и породично стање, из ког су села, колико имају дјеце и слично. Говорио је и својој дјечи, о томе да се ова борба води за ту нашу дјецу, њихову слободу и бољи живот. Раз-говор би се за часак пренио на стање оружја код сваког борца. Неки би пред Чичом с поносом говорили како је сачувао своју пушку „кра-гујевку“ и како ју је пренио чак негдје од Славоније на Романију. Није хтио ни жени ни дјечи рођеној за њу казати сем комунистима (Мирку Боровчанину, Данилу Ђокићу и осталим). „Њима вјерујемо“, говорили су, „јер су поштени, наши...“ А други би пред Чичом хва-лило и своју стару доста похабану „манлихерку“. Тако се тога прије-поднева одвијао живот у партизанском логору недалеко од Црвених стијена.

Био сам позват у штаб сарајевске области који се налазио у непосредној близини. Слободан Принцип — Сељо се наднио над карту, а ту си били и Бориша Ковачевић, Хасан Бркић и Раде Хамовић. Прин-ципа сам познавао као старијег друга са универзитета у Београду, са демонстрација у којима се истицао храброшћу. Знао сам га из предратних дана када смо заједно са студентским удружењем „Петар Кочић“ прокрстарили градове и варошице у Босни, дајући приредбе и указујући на авет фашизма која се била и наднијела и над нашу земљу. Он је на тим приредбама држао говоре окупљеном народу. Говорио је уме Комунистичке партије ватрено, родољубиво, против владајуће клике која увлачи земљу и народ у канџе фашизма. До-лазио је на Романију прије рата заједно с Павлом Горанином, Хасаном Бркићем и Угљешом Даниловићем и обилаго партијску организа-цију. Био је присутан састанку партијске организације оног дана — крајем априла 1941. године — када сам и ја постао њен члан. Његов лик, стас, карактер и однос према људима некако су отскакали. У овом крају су га прије рата познавали готово сви сељаци. За њих је он представљао ауторитет прије свега као човјек и као комуниста, а уз то и што је нећак Гаврила Принципа. Послије разговора са се-љацима о њиховим тегобама и перспективама борбе знао би и да при-хвати косу и коси с њима и ради остале сељачке послове. А за ври-јеме одмора радо би бацао „камена с рамена“ и тешко је ко могао с њим у томе да се такмичи. Све га је то везало за овај крај и људе, а и њих за њега. Сада је он ту, опет међу њима, у најтежим данима. Нисам знао зашто сам позват у штаб и какав ме задатак очекује. Послије поздрава са њим и осталим друговима Принцип ми је смијешећи се понудио да сједнем, а онда се његово лице уобзиљило. Почео је да ми даје зада-

так који се састојао углавном у слиједићем: са десетином добрих бораца треба да кренем на подручје Јахорина — Трново — Калиновик ради отпочињања акција. Тамо постоји партијска организација чији су чланови Рамиз Сладић, Томо Међо, Срећко Горанин (брат Павла), Ранко Дивљан, Алекса Бојовић, Миладин Радојевић и други с којима је требало ступити у везу и неодложно отпочети активна дејства. Затим је требало ликвидирати непријатељско упориште на Јахорини „Дом краља Александра“ и оформити Требевићку чету. Затим је требало прећи на терен Трнова где ликвидирати жандармеријску станицу у селу Ледићима недалеко од Трнова, прекинути везу Сарајево — Калиновик, порушити мост код села Иловица и последице тога формирати чету. По извршењу ових задатака пребацити се у Загорје у рејон Калиновика гдје такође оформити Загорску чету. Рок за извршење је био врло кратак, колико се сјећам, за прве две акције — осам дана. Свако неизвршење поменутог задатка, упозорио ме је Принцип, повлачи за собом најоштрију казну. Док сам слушао задатак размишљао сам. Први пут одлазим на терен који не познајем, не знам људе ни објекте које треба ликвидирати. Но, искуство из првих акција на Романији уливало ми је снагу. Нарочито ме је збуњивао кратак рок, али је озбиљан наступ Принципа и осталих уливао перспективу и сигурност. Погушили смо по једну цигарету, а онда се растали. Пошао сам код Чиче у логор. У договору с њим одабрао сам људе који ће кренути са мном. Међу њима су били Слободан Керуновић, Милош Ђокић, Груја Караџић, Момир Копривица и Богдан Одовић. Саопштено им је куда идемо и са каквим задатком. Нико се није противио. Већ смо се били издвојили у засебну групу, припремали своју опрему, дијелили равномјерно оно што смо имали од муниције и договарали се како да се пребацимо на Јахорину, кад нам приђе Раде Хамовић и рече да осматрач јавља да од Сарајева иде према Црвеним стијенама неколико натоварених камиона. „Сигурно носе муницију, рече ми. Чича је одредио твоју десетину да што прије изађете на друм, заплијените материјал и уништите камионе!“

Требало је тог часа кренути и то трчећи да нам не би камиони умакли. Они су имали да савладају велики успон уз Романију, најмање око пола сата, а управо толико је требало и нама да трчећи стигнемо до најближег мјеста на цести гдје би смо их напали. Успут смо се договарали како и гдје да организујемо засједу. Није било много времена за избор погодног мјеста. Најближе мјесто била је усамљена школа на самој цести. Али је ту био чист простор без шуме. Међутим, није се имало куд него баш ту. Стигли смо у задњи час и направили план, Слободан Керуновић, Богдан Одовић и Гојко Сука распоредили су се у школу, а остали око ње уз дрвљаник. Шум мотора се приближавао. Још двеста-триста метара и указао се не камион са теретом, него отворени велики аутобус пун Нијемаца чије су каците на глави свјетлцуале. Свеједно, одлука се не мења! Плотун наших 10 пушака заставио је аутобус јер су гуме биле изрешетане, а шофер рањен. Нијемци су одмах поскакали из аутобуса и прихватили борбу. Они су

управо кренули на Романију да нас траже — то се могло одмах за-пазити јер су се брзо снашли и упустили у борбу. Колико је то било за нас изненађење, толико је било и за њих, јер нас баш ту на бри-саном простору нису очекивали. Било их је много више од нас, боље наоружаних, а убрзо им је стигло и појачање, те смо се морали по-вући око 200 до 300 метара према једној увалици. Даље се није могло јер се иза нас испријечила висока ограда. Ту смо посјели положаје, ријешени да се тучемо до краја. Једна група Нијемаца је одмах запо-сјела школу, дрвљаник и малу шталу уз школу одакле су митраљес-ком ватром тукли нашу десетину. Други су пошли да нас с бокова заобиђу. Понестало нам је муниције које је иначе било мало. Нијемци су прецизно гађали, а ми нисмо имали добре заклоне. Већ нам погибе Грујо Караџић, а паде рањен Милоје Гутаљ. Ђорђе Ерић неопажено прескочи ограду и, умакавши киши куршума, отрча у логор да оба-вијести Чичу и остале шта се дешава на друму. Борбу смо отпочели негдје иза поднева, а већ се с њима тучемо пуна два и по сата. Нијемци све више стежу обруч око наше десетине. И у том за нас критичном моменту зачусмо најприје изнад наших глава, а онда здесна све јачи звиждук пушчаних зрна. Наши! Наши! То је била чета коју нам је Чича одмах упутио као појачање и она се сада устријемила на лијево крило Нијемаца. Развила се жестока борба. Нијемци су давали живав отпор. Дошла је још једна наша чета, а и Нијемцима поново пристиже појачање. У борбеном распореду лијево и десно од нас примјећујемо Чичу, Павла Горанина, Слободана Принципа и Рада Хамовића. Већ се ближи крај дана. Тек тада се Нијемци почеше повлачити ка друму. Штитио их је „шарац“ из штале који се ту угњијездио од самог по-четка борбе. Већ смо близу њега. Чујемо команду: „Петер, фајер! Петер, фајер!“ после чега би услиједили рафали. Здесна на лијево кроз наш борбени строј преноси се команда: „Напријед лијево крило!“ То командује капетан Раде. Раде Хамовић је изашао на Романију првих дана као млад поручник, али га је народ одмах „унапредео“ за капетана. Селјацима са Романије је чин поручника изгледао за Рада некако мали, с обзиром на војничке способности и храброст које је одмах испољио. Стога је уживао велике симпатије и повјерење. Илија комесар, пошто је знао њемачки, позивао је Нијемце на њиховом је-зеку да се предају. На сваки његов позив њемачки „шарац“ би бљувао нову ватру и онемогућавао брз обрачун с Нијемцима. Требало му је прићи у непосредну близину и бомбом га ликвидирати. Наједанпут стасита фигура Слободана Принципа — Селје изви се из строја, приђе овом убитачном оружју и сигурним замахом бомбе коначно га уштукта. Није се више чуло „Петер, фајер! Швапски „шарац“ сад је у нашим рукама. Прихватио га је радник из зеничког краја, звани Ивица, и окренуо га на преостале Нијемце. Настао је коначни обрачун.

Устаници Романије славили су прву побједу над њемачким оку-патором. На бојишту је лежало 22 окупаторска војника. Ту је и њи-хова опрема, муниција, бомбе, пушке и „шарац“. На романијском друму су догорјевала уништена њемачка возила. Наши борци са сво-

јим командантима Слободаном Принципом, Славишом Вајнером — Чичом и осталим друговима обилазе бојиште и надносе се над прве наше жртве, одајући дубоку пошту четворици својих храбрих другова: Вуковићу, Радивоју Цицили, Пеји Беатовићу и Грују Караџићу — сељацима са Романије и Гласинца. Ноћ се увелико спуштала на бојиште кад смо га напустили као победници. Са собом смо понијели своје мртве другове ка партизанском логору испод Црвених стијена. Оставили смо 22 окупаторска леша. Оставили смо их ту на друму поред школе да опомињу слиједеће њихове колоне да се романијским друмом не може пролазити без крви и лешева. Оставили смо им два рањена Нијемца које смо превили, нека причају како их је дочекала Романија и њен народ.

Касно у ноћ вратили смо се у логор и сахранили погинуле другове. Иако смо били уморни од борбе, нико у логору није спавао. Радост због побједе смијењивала се с тугом за погинулим друговима. Тихо по групама смо препричавали борбу, јунаштво и хероизам погинулих другова, док је штаб припремао план за нове окршаје.

Чича је подијелио заплијењено оружје, муницију и опрему. Нашој десетини додијелио је једну пушку, једну бомбу и једну комплетну њемачку униформу за успомену на прву борбу са Нијемцима пошто се растајемо и сјутрадан треба да кренемо на Јахорину.

ПРВИ ДАНИ УСТАНКА НА ЈАХОРИНИ, У ТРНОВУ И КАЛИНОВИКУ

Послије борбе с Нијемцима на Романији наша десетина кренула је у правцу Јахорине. С нама је кренуо и курир Реља Суко са Јахорине који је прије неколико дана дошао са тог терена на Романију. Он је био велика олакшица за наше пробијање до Јахорине јер је као шумски радник познавао тај терен. На путу смо провели око двије ноћи. По дану се нисмо кретали. Сви смо били обучени у сеоску романијску ношњу, изузев једног који је био у њемачкој униформи, са њемачком пушком и „хандгранатом“. Сјећам се да смо се одморили у селу Сип близу пруге Сарајево — Врача — Вишеград у штали старог Данила Симовића. Старина је био озарен радощу гледајући нас и разговарајући с нама. Причали смо му о ситуацији на Романији, о борбама, о Чичи, о расположењу народа за борбу. Старина је пажљиво слушао. Гледао је њемачку пушку и „хандгранату“ па, очито весело што је у нашим рукама, хвалио би пушку како је „ганц нова“: „Није много пуцала, а толико држава покорила. Би јој суђено да код Црвених стијена на Романији заглави“. Интересовао се за Чичу ко је и одакле је. Казали смо му да је наш и да је комуниста. „Имам сина Милана, рече старина. Са њим ћу и ја код Чиче“. Од њега смо се растали те ноћи. Ми смо кренули према Јахорини, а он и његов син Милан ускоро према Романијском одреду.

По доласку на Јахорину успоставили смо везу са партијском организацијом. Упознао сам другове са задатком који смо добили од

пштаба на Романији. С обзиром на кратак рок одмах смо почели са припремама за напад на усташко упориште „Дом краља Александра“ на Јахорини. За ову прву акцију ослонили смо се на двадесетак људи из оближњих села и то оних за које су другови сматрали да су спремни поћи у борбу. На ширу мобилизацију нисмо ишли, да не бисмо прије времена открили намјере у погледу прве акције. Комунисти са тог терена су нам рекли које људе и из којих села треба позвати. За неке су знали да имају скривено оружје, а за већину нису. У овим селима је била нешто другачија ситуација него на Гласницу и Романији. То су села која гравитирају према Сарајеву и у његовој су непосредној близини. Селјаци су прије рата свакодневно одлазили у Сарајево и трговали дрвима, млијеком и осталим сточарским производима. На овај начин су били изложени негативном утицају чаршије и трговаца и служили као гласачи бившег режима. Они су и сада почели трговати са Сарајевом што је омогућавало окупатору вршење негативног утицаја у смислу пасивизирања и лојалности према окупатору.

Устанак на Романији и Гласинцу и прве успјешне акције прочуле су се и у овом крају, мада непотпуно, и олакшавали активност партијске организације у разбијању окупаторског утицаја и припремама за дизањем устанка. Долазак наше десетине са Романије било је велико ојачање и ослонац партијске организације у отпочињању акција.

Једне од првих ноћи по нашем доласку прикупило се двадесетак првих устаника на мјесту Мокрине недалеко од усташког упоришта на Јахорини. Прикупљеним устаницима казали смо да смо послати од војног и партијског руководства са Романије за отпочињање борби против окупатора. Обавијестили смо их о ситуацији на Романији и о томе какве су све акције изведене. Посебно смо им у ганчине описали прву борбу с Нијемцима. Поклон од Чиче — њемачка пушка и опрема из те борбе — добро нам је дошао, јер је разбио код ових људи сваку сумњу у истинитост оног што смо им причали. „Кад могу Романијци — што да и ми не можемо“ — закључили су први устаници на Јахорини — Требевићу.

Пред зору смо нас неколико пошли у извињање усташког упоришта, док су други остали у логору. Привукли смо се објекту у коме је било по подацима око сто двадесет до сто шездесет домобрана, легионара и усташа. Била је киша са маглом. Објект нисмо могли видјети, али смо зато све чули шта усташе разговарају и какве команде издају. Скривени маглом и шумом изнад самога објекта пратили смо читав сат живот у усташком логору. Управо у то вријеме усташе су се спремале на безбрижан одмор, јело и спавање, јер су преко цијеле ноћи биле будне и на опрезу. Што се више раздањивало, магла се све више разбијала над објектом, па се опет навлачила. Тако смо у једном тренутку видјели објекат. То је била велика хотелска зграда на спрат и нубојектима околи. Испред дома велики камени круг на коме су по групама промицали униформисани домобрани и усташе. Негдје око седам сати ујутру логор се стишао. Усташе и домобрани су послје

обједна пошли на спавање. Остали су само кувари, неколицина дежурних и стража. Наша се извидница послје извршеног задатка нечујно повукла према партизанском логору. Овог јутра оставили смо домобране и усташе да се мирно одмарају, а сљедећег дана ујутро у исто вријеме „на зло ће им јутро осванути“, прокоментарисао је Алекса Бојовић — Брко резултате нашег извиђања. Створили смо план напада. Пошто нас је било мало, око тридесет бораца, настојали смо да их потпуно изненадимо. Извиђање је показало да би ноћни напад био тежи јер су усташе цијелу ноћ будне и на опрези, а око седам — осам сати ујутро већина усташа иде на спавање мислећи да их у по бијела дана нико неће напасти. Одлучили смо се баш да их нападнемо ујутро око седам сати. План је био прост. Са свих страна привући се неопажено објекту. Оставити слободну одступницу усташама на путу према Сарајеву. У засједу на том путу, далеко око два километра, оставити Алексу Бојовића — Брку са још једним борцем да дочекају оне усташе који буду бјежали тим путем према Сарајеву.

Освануо је и тај дан. Живот у усташком логору око седам сати одвијао се као и претходног дана када смо их извиђали, с тим што је дан био јако ведар и сунчан. Но, за усташе смо остали неопажени у њиховој непосредној близини, све док нисмо једновремено из пушака и бомби засули зграду. Изненађене домобране и усташе, њих око осамдесет до стотину, заробили смо за врло кратко вријеме. Остали су се разбјежали и умакли неки према Црној ријеци, неки према Врхпрачи, а једна група, њих око двадесетак, путем према Сарајеву, гдје се у засједи налазио Брко. Док смо слагали заплијењено оружје, око стотину пушака, десетак сандука муниције и нешто бомби и припремали евакуацију хране и остале опреме ка шуми, заборавили смо на Брку и његову засједу. У то нам дође борац који је био с њим у засједи са поруком да је заробио двадесет усташа, али пошто не може сам покупити пушке, тражи помоћ. Били смо весели и изненађени овом Бркином поруком. Наиме, ево како се то догодило. По нашем нападу група од двадесетак усташа који су били под оружјем на стражи, док су остали спавали, одмах је почела да бјежи слободним путем према Сарајеву. Брко је био иза једне окуке у засједи, а борца који је био с њим поставио је далеко од себе „да би му обезбјеђивао бок“. Кад је налетео први усташа с пушком иза окуке пред Брку, овај опали један маневарски метак — ћорак и командова преплашеним усташама: „Сједи! — одложи пушку!“ Пред горостасним ликом Брке у чијим је снажним рукама сигурно и чврсто стајала пушка уперена „на готов“ према усташама, сломила је код овога и посљедњи зрачак смјелости, те изврши Бркину команду — сједе на цесту и одложи пушку. За неки секунд наиђе и други. Бркина се команда понови. И овај други, још преплашенији и збуњенији, разрогачених очију гледајући час нашег Брку, час свог колегу како сједи на цести, сједе и сам позади првог и одложи пушку. Налијеће трећи, четврти, пети... Брко сам на положају иза оморике командује и опали по који метак. Ево их. Десети, дванаести, четрнаести. Брко стоји и командује. Усташе сједају и извршују команду. Али, оволики број усташа почео је Брку

мало изненађивати. Није их баш толико очекивао! Међутим, усташе су налијетале па су чак и без Бркине команде сједале и одлагале оружје. И коначно, двадесети је био на зачељу колона на уској пра-шњавој цести јахоринској. У Бркиној глави су се смјењивале мисли шта сад да ради он један према њих двадесет. Његов борац је био далеко од њега на „обезбјеђењу бока“, па да је и он ту, њих двојица не би могли покушати оружје јер би се усташе досјетиле да је Брко сам, поново прихватиле пушке и била би изгубљена прва рунда Бркиног окршаја. Почео је да гласно довикује борца и пред усташама му наредио „да чету спусти на цесту“. Борац се досјетио о чему се ради и пошао према нама са Бркином поруком.

Била је то тешка ситуација за Брку све док му нисмо послали групу бораца. Сваки покрет руке неког од усташе из колоне на цести, Брко би пропратио пуцњем понекад из бојевог метка чије би зрно за-дерало уз колону и уз звиждук подигло прашину. Усташе би се тада опет умириле. А кад је појачање стигло и купило оружје, Брко се тек тада помјерио са свог положаја и упутио колони. Услиједила је сада нова Бркина команда да се дигну и построје. Испред преплашеног усташког строја стајао је Брко. Узбуђен, поносан и самоувјерен упућивао је презрив поглед према постројеним слугама туђина, а снажна и жуљевита сељачка рука што је донедавна превртала кубике и кубике балвана по Јахорини да би зарадила комад суха хљеба, лати се фишеклије и извади преостале ћорке викнувши: „Ево вам, погледајте чиме сам вас заробио“. Усташе су забезекнуте и посрамљене гледале у партизана Брку схвативши тек тада како их је преварио.

Убрзо је Брко дошао до нас. Ми смо све што нам је било потребно извукли у шуму, у наш логор. Оставили смо бивши „Дом краља Александра“ а садашње усташко упориште да гори у пламену, а Алекса Бојовић — Брко нам је причао о својој засједи, о црној усташкој колони на путу, о себи самом према двадесеторици... Причао нам је то као да би то могао сваки наш борац, као да он ту није направио јуначки подвиг. Чудио се што му се дивимо што га истичемо међу осталим. Завршио је причу: „Вала, ништа ми није, другови, милије него што се не отарасих уцаба ових ћорака које сам по несрећи у оном априлском расулу уграбио са бојевом муницијом и чувао скривене све до сада“. Истог дана формирана је Требевићка чета, а Алекса Бојовић — Брка постао је њен командир. С њим је остао као комесар Томо Међо. Чета је убрзо нарасла на око шездесет бораца водећи самосталне акције на Јахорини и Требевићу према пружи Сарајево — Довлићи — Стамболчић.

Одмах послите акције на Јахорини кренуо сам са романијском десетином према друму Сарајево — Трново. Са мном су пошли Миладин и Срећко Горанин. Прије поласка су Гојко Сука и Милан Мирјанић тражили да се врате на Романију. Нису хтјели ићи даље у акције. Говорили су — зашто да се они туку овдје, а не у свом крају, код својих кућа. Романија ће већ ускоро бити слободна, а овдје су стално у покрету и акцијама. Ако треба да гину, онда ће радије на свом прагу. Објашњавао сам им да је свеједно гдје се боре — ма гдје

да се боре, боре се за своју кућу. Тек смо почели. Романија неће бити слободна све док не буде цијела наша земља слободна. На Романији, ако се врате, чека их такође борба, сем ако неће постати издајце, па и тада, јер ће се морати тући против нас. Шутјели су и кренули с нама, али су нас на првом конаку, негдје код Иловице, напустили — дезертирали су.

У Иловици смо се те ноћи, негдје при крају августа, састали код кућа Обрена Андрића са Живком Јошилом, Данилом Вељом, Душаном Дашићем, Владом Бјелицом и још са десетак људи из села Пресјенице и околине за које су другови из партијске организације сматрали да су спремни за акцију. Објаснили смо им какав смо задатак добили од штаба на Романији. Треба одмах порушити мост на друму Сарајево — Трново код Иловице и тако прекинути сваки саобраћај на друму. Послије тога треба ликвидирати жандармеријско-уштакшу посаду у Дедићима, једино непријатељско упориште, сем Трнова, које је имало јачу посаду.

Рушење моста је сљедеће ноћи врло лако изведено, јер мост није био чуван. Сљедећег дана смо се пребацили у близину Ледића и кад је пала ноћ напали смо касарну гдје је била посада. Напад је изведен успјешно. Жандарма је било свега око десетак. Неколико смо заробили, а два-три су нам умакла. Заплијенили смо око 10 пушака и нешто муниције и опреме. Жандарми су у овом забаченом, сиромашном селу испод Трескавице удобно живјели и добро се хранили. У њиховој кухињи смо затекли свега и свачега: бијели хљеб, бечке шницле, колаче. У спаваоници на ноћним сточићима била је колоњска вода, помада и парфеми. „Богами, устоличили су као да ће вјековати, али им за кратко бијаше“, коментарисали су борци. Пошто нису давали неки отпор, одлучили смо да их пустимо, упозоравајући их да ако се други пут поново сретнемо, живота ни за једног неће бити. Исте ноћи напустили смо још једно разорено гнијездо слуга окупатора и упутили се према друму Сарајево — Трново.

Дан нас је затекао у селу Пресјеница (код куће Ристе Аврамовића) гдје смо залогоровали. Људи су нас радосно дочекали. За борбе на Романији и Јахорини већ су знали. Чули су да је порушен мост код Иловице, а сада смо им донијели вијест да смо ледићку касарну заузели. Прикључило нам се десетак бораца претежно из овог села и десетак из околине Трнова. Формирали смо чету за чијег је командира одређен Данило Вељо, а за комесара Живко Јошило, омладинац из Сарајевског поља. (За командире водова: Обрен Андрић, Душан Дашић и Владо Бјелац). „А куд ли сад смјерате, на коју ли страну“, питали су нас Пресјеничани. „Не остављајте нас погорјећемо! Страдаће нам чељад“, упозоравали су нас. „Душманин неће мировати. Ето га колико сутра из Сарајева и Трнова“. Старији би људи давали савјете гдје би добро било засјести и дочекати их. Давали смо им за право и схватали њихову бојазан за живот њих и њихове чељади, али смо их увјеравали да нема друге, него све што може треба да прихвати пушку и војује за слободу. „Не чекати их код куће ко овца ножа, имају право људи што говоре“, узвраћали би нам.

Непријатељ је убрзо реаговао. Упутио је из Сарајева једну сатнију домобрана. „Пошли су да нас похватају живе“, говорили су преплашено, сељанки на цести која је држала кафану и пекала кафу кинриџијама, ту негдје код Кијева. Брзо смо били обавијештени да се креће стрељачки stroj од цесте преко коса ка нама. Осматрали смо их и одлучили да их пустимо да се што више удаље од цесте и приђу нам ближе. Чекали смо их поприлично, али нису се много удаљивали од цесте, тапкали су такорећи на мјесту. Зато смо кренули према њима, претходно упутивши Душана Дацића да им с једним водом зађе за леђа. Чим је он стигао на цесту, ми смо са друга два вода ударили и убрзо их савладали. Похватали смо око тридесет, међу њима неколико рањених. Око пет-шест их је било мртвих, а остали су са сатником успјели измаћи бјежећи појединачно главом без обзира у правцу Сарајева. Похватанима „смо читали буквицу“ ко смо и шта смо и шта их чека ако се поновно састанемо. Одузели смо им оружје, скинули униформе и пустили их. У пријеподневним часовима пролазила је цестом према партизанима ова беспријекорно униформисана, наоружана сатнија Павелића. На челу је марширао угланцани сатник чија је сабљица свјетлуцала, обасјана јаким августовским сунцем, чинила га одважним и у њему будила амбиције витеза, који је пред геоском кафаном пријетио, псовао и викао како ће нас — партизане живе похватати. А сада, у поподневним часовима, „сезонски“ обучена, само у гаћама и кошуљама, смањена, без сатника и његове позлаћене сабљице, нечујно је промицала истом цестом, поред исте кафане, погнуте главе размишљајући о себи, о сатнику, о Павелићу и Хитлеру, о нама и о нашој „буквици“ коју смо им „очитали“ прије него смо им поклонили животе.

Ова акција, као и претходне двије, рушење моста код Иловице и онеспособљавање комуникације Сарајево — Трново и ликвидација жандармеријско-усташке посаде у Ледићима, имала је за последицу нарастање чете и њено оспособљавање за самостална дејства на овом сектору. Њен задатак је био онемогућавање непријатељу да се користи комуникацијом Сарајево — Трново, препади на непријатељска упоришта према Сарајевском пољу, Касиндолу, даљња мобилизација људства и стварање нових јединица.

О извршеним акцијама послали смо извјештај штабу на Романији.

ПРВИ ПОРАЗ У БОРБИ ЗА КАЛИНОВИК

У првој половини септембра кренуо сам на терен Загорја, у околини Калиновика. Са мном су пошли Срећко Горанин, Миладин Радојевић и стари Ранко Дивљанин сељак-комуниста из Црне Ријеке. Преосталих седам другова са Романије је упорно инсистирало да се врате на Романију и да тамо ратују. Пошто им није удовољено, самовољно су се вратили. Са мном је од романијске десетине са којом сам дошао на овај терен остао једино Слободан Кезуновић из Соколца. Према

подацима којима смо располагали, у Калиновику се налазио талијански гарнизон чија нам јачина није била позната. С Талијанима су биле и усташе из Калиновика. Околина Калиновика, звано Загорје, начичкана је са неколико села насељених претежно српским живљем које се бавило сточарством. Овај терен је био артиљеријски полигон бивше југословенске војске, а у Калиновику гарнизон са великим бројем официра и војника. Та околност је створила могућност сељацима овог краја да тргују с војницима, тако да је приличан број сељака био под њиховим утицајем. Комунистичка партија није на овом терену имала своју организацију. Оружане борбе против окупатора на Романији, Јахорини, око Трнова прочуле су се и у овом крају. Но код доброг дијела сељака ове су борбе представљене у кривом свијетлу, наиме, да Срби воде борбу не против окупатора већ против муслимана за њихово истребљење. Распиривање братоубилачке борбе у овом крају нарочито је вршио неки четник Крсто Рудан из села Обља.

Ранко Дивљанин је познавао неке људе у Загорју на које смо могли да рачунамо. То су били Миле Елез из села Борија, Нико Елез из села Крбљина, Шћепан Кларић, Симо Пухало, Тепавчевић и још неколико људи. Чим смо стигли у Загорје у селу Борија у кући Мила Елеза, сазвали смо истог дана предвече из сваког села по једног или два човјека за које нам је Миле казао да имају оружје, ради договора о дизању устанка. У први мрак су почели пристизати људи. Међу окупљеним сељацима било је и младих и старијих. Док су људи пристизали, Миле Елез нас је увесељавао пјевајући уз гусле старе јуначке пјесме. Кад би се домаћице мало дуже задржале, стојећи у прикрајку велике собе слушајући разговоре, домаћини би их осорно упозорили да иду напоље, „шта оне имају да слушају кад људи разговарају“. Домаћице би се повлачиле, али за кратко вријеме опет би се нашле у „послу“ да би чуле о чему се разговара. Окупљеним људима смо објаснили да је у цијелој земљи отпочео већ увелико оружани устанак народа против окупатора и његових слугу. На челу борбе налази се Комунистичка партија. Она окупља све наше народе у заједничку борбу против туђина и Србе, и муслимане, и друге, јер их је све заједно затекла иста судбина. Понеки би нас од сељака у излагањима често прекидао упадицама против муслимана. Када смо им казали да се на Романији заједно са Србима раме уз раме боре и муслимани, да је већ формиран муслимански батаљон, упадице су постепено престајале. Подробно смо им говорили о устанку на Романији, о борбама на Јахорини и око Трнова, о чему су већ чули. Интересовали су се о Чичи и другим руководиоцима на Романији ко су и шта су. Пошто сам имао пред собом војну карту, питали су ме јесам ли официри. Одговорио сам им да сам резервни официр. На крају смо прешли на договор о припремама за акције код њих. Пошли смо од тога да треба прво створити увид о томе гдје, код којих људи и колико има оружја. Потом да те људе који имају оружје и који су за борбу организујемо у јединице, одредимо старјешине и извршимо кратке политичке припреме — објаснимо циљ и перспективе борбе.

Присутни су захтијевали да се одмах иде на Калиновик. Говорили су да у Загорју има седам стотина пушака које могу поћи на Калиновик. Обећавали су да се свих седам стотина бораца са пушкама може до пред зору идућег дана скупити. Настојао сам са друговима да их убједим да не можемо тако брзо извршити све потребне припреме. Мало је времена до зоре идућег дана да се сви људи прикупе, а камоли да се организује и крене у напад. Немамо тачних података ни о јачини непријатеља у Калиновику, а и сам град, са каменим касарнама и положајем, представља посебну тешкоћу у нападу. Ништа није помогло убјеђивање. Присутни су упорно инсистирали да се иде на Калиновик. Размишљао сам шта да се ради. Дошли смо да их дигнемо на устанак, они хоће одмах у напад. Напокон смо одлучили да прихватимо њихов захтев. Одредили смо командире чета, једне чете Ранко Дивљанин, друге чете Миле Елез, треће чете, не сећам се више. Као зборно мјесто гдје ће командире чета довести људство одредили смо село Сивоље. Људство је имало да дође идуће ноћи око поноћи. Крсту Рудану са Обља послали смо одмах курира и обавијестили га о нападу. Требало је да он са око двеста људи удари на Калиновик са правца Обља и Загорја чим ми отпочнемо са нападом са правца Сивоља. Не у заказано вријеме већ пред зору дошло је не седам стотина, како су тврдили већ двеста педесет до триста људи. Мало смо још чекали, али нових бораца није било. Више се није могло чекати, јер се већ добро разданило. Командире чета су повели своје чете у правцу Калиновика. Са правца Звона и брда Ручника према граду развила се једна чета са којом је био Миладин. Друге двије чете кренуле се у напад на правцу Лажића до друма Калиновик — Обаль. Крсто Рудан требало је да напада са правца Обља и западније. Приближили смо се утврђењу на Весцу, голом брду испод кога лежи Калиновик. Усташе и Италијани су нас, пошто је већ био дан, добро осмотриле, још док смо прилазили Весцу и Калиновику. Отпочела је борба. Пустили су нас у непосредну близину, а онда отворили паклену ватру. Наш стрељачки stroj је био прикован за земљу. Усташе и Италијани би повремено престајали са ватром, а на утврђењима на Весцу показивале су се тамне фигуре. Чим би наш stroj кренуо на јуриш, они би осули паклену ватру. Сваког часа очекивали смо напад Крсте Рудана. Промицало је вријеме, а од његовог напада ни трага. Погинуше нам неколико другова, међу њима Миладин и Ранко Дивљанин. Око десет рањених тражили су помоћ. У том стиже извештај од Крсте Рудана да неће нападати. Требало се повлачити. Терен је био брисан, откривен, услови за повлачење су тешки. Да би ситуација била још тежа на правцу нашег повлачења појавио се стрељачки stroj усташке легије из села Јалашца. Усташе и Италијани из Калиновика и са Весца учили су наш тежак положај те су кренули из Калиновика за нама силовито нас потискујући. Нашли смо се укљештени између двије ватре. Није било друге, морали смо се што хитније, разбијени по групама, носећи рањене, пробијати у правцу брда Ручника. У том повлачењу погинуло нам је неколико другова, а неколико је још ра-

њено. Око подне смо се почели прикупљати на Ручнику. Усташе и Италијани идући за нама почели су да пале села. Горело је село Јажићи у непосредној близини Калиновика. Снажан пламен и густ дим обавијали су околину Калиновика. Народ је узмицао према нама испред озлијеђеног непријатеља. Авиони су кружили и митраљирали. На Ручнику се искупило око педесет бораца са петнаест рањених другова. Остали борци су се повукли сваки на своју страну како је који могао. Мучна је то и тешка ситуација. Био је то први пораз од почетка устанка. Узроци тог пораза били су ми јасни. Неорганизована и неприпремљена акција од наше стране, али и више од тога издаја Крсте Рудана, четника са Обља.

Скупина људи, њих око педесет, са пушкама упереним према мени, урлала је и псовала говорећи да ће ме убити, јер сам ја крив што им горе села и страдају чељад. Ти исти људи који су равно прије један дан вршили снажан притисак на мене и остале другове да се иде на Калиновик, да ће довести седам стотина бораца са пушкама, да ће у нападу учествовати и Крсто Рудан са својих двеста бораца, да ће Калиновик као ништа пасти, — сада су се окомили на мене. Било ми је тешко. Био сам једини комуниста међу њима. Миладин и Ранко Дивљанин су погинули, да су бар они са мном сада, лакше би ми било. И Срећка Горанина нема на Ручнику. Одступио је негдје на другу страну, а можда и погинуо. Ниједног од ових људи који држе уперене пушке према мени раније нисам познавао. Слушао сам их и гледао када ће се њихов гњев смирити или претворити у пуцањ на мене. Узбуђење и гњев су расли и код мене. Узевши пушку на готовс рекао сам им: „Нисам дошао овде код вас ради вреле погаче из своје слободне Романије, него да се са вама заједно борим за слободу вашег краја. Ви сте криви, казали сте да ћете поћи, са седам стотина пушака, да ће Крсто Рудан сигурно ударити са леђа вјеровали сте у њега, а он вас је издао, он је највећи... Говорио сам вам да треба прво организовати се и припремити, па тек онда нападати!“ Док сам ја то говорио, издвоји се један сељак са качкетом, неки Нико Елез и обрати се присутнима: „Човјек има право што говори! Ми смо криви! Ми смо навалили да се иде на Калиновик! Него, договоримо се радије шта сада да радимо! Шта ћемо са рањеницима, а шта са избјеглим чељадима?“ Људи су се умирили. Сада ми је већ било лакше, мада ни сам нисам знао шта да радим тог тренутка. Најзад смо се договорили да се повучемо у село Крбљине. Ту ћемо превити рањенике, а онда се повући у шуму иза Крбљина звану Междра. Имамо куда, ако устреба, тражићемо помоћ са Романије. Тражићемо и бораца и љекара, и оружје и муницију. Повлачећи се пред мрак дошли смо у село Крбљине и у кући Нике Елеза смјестили рањенике. Требало им је указати помоћ. Сад нисам знао како. Имали смо једну флашу јода, не знам одакле се нашла. Знао сам да се јод употребљава кад се рани човјек, али како, на који начин, нисам знао. Сваком рањеном сам насуо у рану јод, а онда крпама од чистих кошуља, које су сабрали мјештани, превио. Иза пола ноћи, пошто су се рањеници мало одмо-

рили повукли смо се у шуму Междра. Сутрадан направили смо бајте од четине за рањенике. Стигао је и Срећко Горанин. Мило ми је било што је остао жив. Дошло је и неколико другова са Слободаном Кезуновићем који је за време борбе на Калиновику био остављен у околини Трнова. Под утиском ове тешке ситуације и пораза на Калиновику, написао сам извјештај штабу на Романији. Тражио сам да што прије дође Раде Хамовић са љекаром и љековима. Раде је требало да дође за команданта Јахоринско-калиновачког одреда. Курир је кренуо одмах преко Црне Ријеке на Романију, и у Црној Ријеци срео Рада који је са штабом и санитарским материјалом већ био кренуо према нама. Када смо сазнали о њиховом доласку, права је то радост била у нашем партизанском логору у Междрама код Доброг Поља. Пошао сам пред њих, у сусрет. Мала колона од десетак људи помаљала се на Рогојској коси, а у мени будила осјећај као да се ради о великој нашој војсци коју Раде води са Романије и то баш сада када нам је најтеже и најпотребније, непосредно послије првог пораза на Калиновику — да врати непријатељу мило за драго. На челу колоне ишао је Раде Хамовић и са њима Бориша Ковачевић звани Шћепан. Вредни и наслијани на мој поздрав отпоздравили су ми прво са стишнутаом песницом, нашим партизанским поздравом, који сам први пут тада видео, а онда смо се чврсто руковали и изљубили. На капама сам им видио први пут црвену петокраку звијезду са тробојком испод ње. Њихов војнички изглед, ведрина и самоувереност снажно су на ме дјеловали. Прво што сам Рада питао било је води ли са собом доктора и да ли је понео шта од санитарског материјала, јер имамо петнаест тешко рањених другова. Раде ми је одговорио: „Имамо, али није прави доктор. Тек је студент. Са њим су ево и двије другарице које су се на Романији научиле превијати рањене“. Упознао сам се са њима. То су били друг звани бег Лакшић, другарица Јелена Хамовић и Јованка. Сви су они били сувише млади, да би у мојим очима а и у очима рањеника представљали докторе. Предложио сам Раду да их зовемо докторима. Одмах су ме „друг доктор“ и другарица Јелена питали шта сам радио са рањеницима. Испричао сам им да сам од лијекова имао само јод и да сам га сипао у рану. Ухватили су се за главу, било ми је јасно да сам погрешно. Одмах по доласку у логор све рањенике су превили и зачуђени ми рекли да су ране на њихово велико изненађење у веома добром стању. Свима нам је било драго. Наш „доктор и докторице“ с обзиром да је свих петнаест рањеника послије извесног времена прездравило, уживали су неподељено повјерење код бораца и народа овога краја као прави лекари.

Послије доласка штаба Јахоринско-калиновачког одреда на овај терен, на врло кратко вријеме постојаће чете на Требевићу и Јахорини, у околини Трнова и Загорја су нарасле у батаљоне чијим је дејствима руководио директно штаб одреда.